

Р О М А Н

ІВАНИЧУК

*Записки
сучасника
й учасника*

ЩОДЕННИКИ

1995—1999

2003—2005

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2018

Зшиток перший КІНЬ БЕЗ ВЕРШНИКА

Розпочинаю третю книгу своїх спогадів та медитацій. Можливо, вона несподівано для самого автора розгалужиться в нові художні твори, а коли ні, то хоч підкаже незнаному ще нині письменникові, про що варто написати. Та для мене її найвища цінність полягатиме в тому, що засвідчить ще раз мою здатність пізнавати світ і осмислювати свою присутність у ньому.

Епіграфом до моїх мемуарів послужив вірш, узятий із неканонічного Євангелія від Томи: «Чи ви відкрили початок, щоб шукати кінець?» Вплітаю його в першу сторінку третьої книги спогадів — тут він найдоречніший, бо аж тепер я віднайшов справжній початок моєї творчої мандрівки, і, може, в ньому, наївному, були закодовані всі постулати моїх майбутніх книг — або хоч один, проте найголовніший, який я взяв з собою на довгу мистецьку дорогу?..

Працюючи все життя у жанрі прози, я водно пам'ятав, що на дні моєї криниці лежить перша повість, написана під час служби в армії — «Кінь без вершника». Був це твір дуже вутлий (та, зрештою, якої досконалості в письменстві міг досягнути двадцятирічний юнак?), хоча в моїй душі назбиралося набагато більше матеріалу, ніж зображена в повісті псевдолермонтовська пригода серед завойованого народу: на моїх плечах тяжів уже чималий багаж баченого і пережитого. Ті наповнені дитячим і юнацьким досвідом міхи я витрушую й донині, перша ж повість мала хіба що одну вартість: в ній був закладений екстракт будь-якого творення — любов. Те моє кохання до азербайджанки Айни всякло в усе, що я написав пізніше, й виявилось воно в різних іпостасях. Я думаю не раз: якщо в письменника хвиливе відсутнє почуття кохання, то він мусить його видумати: мистецтво без нього мертво.

Я ніколи не виймав першої повісті зі сховку, соромлячись своєї молодечої зухвалості: я ж бо тоді заповзвся осідлати Пегаса! Не вдалося мені, звісно, цього зробити, бо ще м'язи не налилися хмільним соком відчайдушною відваги і вправності, щоб я міг схопити норовистого огира за вудила; не було і вміння, до того ж, перебував я тоді у стані розпачу, а знесилений зневірою людині невміч приборкати необ'їждженого коня: вершником може стати тільки сильний.

Душа моя була стратована — кривавились на ній відкриті рани, і я дякую Богу, що не піддався розпачу й не вчинив непоправного: усвідомлю нині, що моє заслання на Кавказ було перстом Божим, Господнім благословінням на письменницьку дорогу, адже саме в цьому краю, через тридцять літ, пригнаний туди тугою за місцями, де промайнули мої чотири молоді роки, я знайшов безцінний скарб: матеріал про забутого і загубленого вченого кирилومهфодіївця Миколу Гулака — основу для найповажнішого мого твору «Четвертий вимір», який був відзначений найвищою нагородою України.

Але тоді я ще не знав Господніх замислів і проклинав свою долю, бо виключення з університету було для мене рівнозначне смертному вироківі.

Й занесла мене військова служба аж у Азербайджан — у Гянджинський район, на далеких околицях якого над ревучим гірським потоком скупчилися схожі на землянки казарми.

...Як тільки я отримував належне за військовим статутом щотижневе звільнення на один день, полишав саманні бурдеї, що ховалися у видолині над диким Кошкор-чаєм, який роздирав навпіл сонний Ял-Кишлак і гримів і вибухав снопами білої піни на каскадах, сердячись на покірних виноградарів, спримирених присутністю озброєних чужинців, що виставили дозорні вежі на околиці села, — залишав остогидле місце неволі і втікав у гори.

Була це єдина для мене в армії розрада — раз на тиждень зникнути в ізворах Малого Кавказу, що заступав голими, де-не-де порослими держидеревом і терном кряжами секретні рудники Дашкесана, й опинитися серед цілковитого безлюддя — тихого, мов шелест змії, в піщаних вижолобинах, наповненого вщерть від підніжжя до вершин дзвінкою німотою, й лише зрідка порушував спокій мертвої природи холодний протяг, що вихоплювався з глибоких ущелин й остуджував на мить розімлілу на каміннях ліниву спеку, а ще — голодний клекіт орла, який вряди-годи виборсувався із сизих глибин неба й, марно шукаючи здобичі, кружляв над моєю головою.

Й забувалися тоді щоденна муштра, до якої я встиг звикнути, й нічні допити в начальника особливого відділу військової частини, до яких звикнути не міг; доведений до божевілля настирливими питаннями емгебіста — чим можу викупити тяжкий злочин мого брата-упівця, полоненого облавниками карального загону «Рубаха» в Залуцькому лісі на Коломийщині 1945 року, — я лікував себе віршами, які складав у горах і тут же вивчав напам'ять, бо тумбочку, в якій зберігав туалетне причандалля й записки, коли мене не було, ретельно перевіряли уповноважені емгебістами сержанти.

Запам'ятався мені донині один лише вірш:

Чому мучите ви в довгі ночі глухі,
Не даєте спокійно заснути?
Відступіться, ідіть, сонні мари лихі,
Дайте горе на хвилюку забути.

Час іде... Ні, не йде. Ніч, як море, стоїть,
Утік сон крізь вікно в п'ятому мертву...
Біля мене розклав, хтось розклав чорну сіль,
Відступись, не бери мене в жертву!

Стука хтось у вікно. Хтось в казарму іде...
Знову ти? Чого хочеш, питаю!

Душу мою забрать? Дай ще жить, бо там жде,
Хтось там жде мене в рідному краю.

Чи то місяць в вікні? Чи заграва костра?
Може, сонце уже запалало?
Ранні зорі?.. Ні-ні, то мара, то мара
Скалить зуби і виє шакалом...

Тихо, цить... Відступа й чорні сіті бере...
Сон поволі стуляє повіки,
Завмирає душа, ніч тривожная мре.
Засинаю... Дай, Боже, навіки!

Можливо, я став би поетом, та одного разу трапилася у горах пригода, яка утвердила в мені давно затаєне бажання писати прозу.

«Кожне слово має свій образ, — сказала якимось жартома одна письменниця. — Наприклад, слово «квапитися» асоціюється з образом людини, яка біжить на чотирьох...» Я ж у дитинстві майже безпомилково вгадував ім'я людини за її портретом... Ще ж мав пригоду зі своїм власним найменням — вернувся з армії Іванчуком: в документі випала з прізвища літера «и». Мене — колишнього — не стало, нове прізвище зовсім не відповідало моїй зовнішності, психологічному складові й переконанням; той, хто ходив досі по світу під прізвищем Іваничук, безслідно зник. Я був у розпачі. Адже моє формування вже закінчувалося, й пізно було починати життя спочатку. Я почав рятувати себе самого: один Господь знає, скільки бюрократичних порогів довелося переступити, поки те характеристичне для моєї сутності «и» повернулося в моє наймення...

А що вже говорити про літературні жанри, які повинні визначатися відповідною символікою, ніби державні інститути геральдикою! І я ознаменував би поезію примарним сріблястим обводом місяця, а драму — котвицею, що пришпилює розгойданий на хвилях мистецького моря корабель до реального ґрунту.

Ну, а прозу...

Одного разу я забрів надто далеко в гори. Увесь час мав на гадці вертатися, щоб до вечора встигнути в казарму, та долала мене не звідана досі пекуча жага йти все далі й далі. Ось виберуся на ту вершину, гляну з неї на довколишній світ, й постане він переді мною безмежжям здиблених одна на одну скель, і буде той світ спадати вниз каскадами, обвалюватися в глибинні бескети, гинути за обрієм у сизому безмежжі, й відкриється у ньому щось таке, чого я ніколи не бачив, і те «щось» вирішить мою майбутню долю...

Проте й ця гора, як і попередня, не була найвищою — за нею бовваніла у піднебессі вершина Кукуль, яку добре було видно з Ял-кишлаку, і я зрозумів, що так буде продовжуватися до безконечності, і якщо не зупинюся — навіки пропаду серед безлюддя. Та мене й далі несли на собі гострі хребти, які натужно спиналися вверх й нагадували стадо велетенських коней, що мчать шалено й виносять вершників у небесну безвість. Мене проймало моторошне й солодке відчуття несподіванки...

Й нарешті я побачив видиво, яке мало мені явитися: в підніжжі Кукуля стояв осідланий кінь без вершника. Я розглянувся довкола, та ніде не побачив господаря й подивувався: що ж бо міг робити самотній споряджений румак у глибоких безлюдних горах? Від кого втік, на кого чекає?

Ява була неймовірною, й мені подумалось, що це не звичайний кінь, а мій Пегас вийшов назустріч, щоб я і тільки я його приборкав: уявився він мені символом найповажнішого, найцікавішого й найтяжчого літературного жанру... Ось зараз вискочу на огира, і він помчить супроти часу, щораз то глибше занурюючись у його товщу й розриваючи завісу, за якою відкриється переді мною невідомий і таємничий матеріал для творення.

Я повірив у це й тихо підкрався до коня, щоб схопити його за уздечку, та тільки-но простягнув руку, він здивився, щоб підім'яти мене під себе. Я сахнувся назад, кінь

погордливо заіржав і рвійно рушив з копит. Викрешуючи з граніту іскри, він погарцював хребтами, на мить зупинявся над проваллями і, пружно виструнчуючись, перескакував їх, перелітав, немов на крилах, а я, як той третій азовський брат, піша-пішаниця, побіг за ним навздогони; чіпляючись стрепен, вибирався на сідло, та кінь скидав мене, і я падав долі, збиваючи до крові коліна, руки, голову, проте не припиняв доганяти огира, сподіваючись, що врешті-решт він втомиться, зупиниться, витягне до мене лебедину шию й візьме м'якими губами солдатську пайку хліба з рук.

Та хліба я не мав, і коня давно вже не було в підніжжі гори, — я стояв зацікавлений на гострому кряжі. Я вірив: ще не раз явиться мені в житті привид Пегаса, ще не раз доганятиму його і, може, таки наздожену, сяду в сідло й зрощуся з конем, немов кентавр.

Стомлений, щасливий, стривожений і осяяний вірою у своє призначення, я вернувся увечері до казарми і перед сном прошептав до себе: «Я напишу колись великий роман. Мушу осідлати свого коня».

І промайнули тоді переді мною кадри пережитого: Господи, хіба нема про що писати? А чи насмілюсь, чи вистачить у мене відваги і вміння? І що повинно ще трапитись зі мною, аби я дістав насагу переступити бар'єр нерішучості, несміливості і страху?

* * *

Скільки тих ран на душі в кожного — хто здатен їх зчислити? Навіть своїх не перелічиш і не затямиш — зарубцьовуються вони, німіють і присихають назавжди. Якби протягом життя їх не загоювали радість праці, оптимізм, злість, доброта, скепсис, самоіронія, цинізм, — люди жили б із пошрамованими душами, на яких і рубця не було б живого. Яка то Божа мудрість: нам дано найтяжче лихо —

ЗМІСТ

НА МАРГІНЕСІ	3
<i>Зшиток перший.</i> КІНЬ БЕЗ ВЕРШНИКА	7
<i>Зшиток другий.</i> КЕНТАВР	61
<i>Зшиток третій.</i> ВЕРШНИК БЕЗ ГОЛОВИ	91
<i>Зшиток четвертий.</i> НАД СТАРИМИ ЛИСТАМИ	124
<i>Зшиток п'ятий.</i> ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ	173
НЕЩОДЕННИЙ ЩОДЕННИК	203
2003	205
2004	293
2005	421